

6.

Mitől mese vagy nem mese Ottlik meséje?

Tudás és logika a szövegértelmezésben

DOBI EDIT

1. Előljáróban

Az interpretáció során a befogadóban zajló mentális folyamatoknak vannak általánosan érvényes sajátosságai, és minden bizonnyal vannak az egyes értelmezőkhöz – valamint az adott interpretáció kereteként szolgáló kommunikációs helyzet aktuális tényezőihez – köthető vonásaik. Jelen tanulmány fókuszában az értelmező működése áll. A téma tárgyalásának általános elméleti kerete a szemiotikai textológia, különös tekintettel Petőfi S. János tudásbázis-értelmezésére és interpretációfelfogására, valamint az értelmezői logikai műveletekről szóló elképzelésére. A gondolatmenet megkívánja a logikai műveletek tárgyalásának tágabb kontextusba helyezését is, ezenkívül a mese műfajának jellemzését az elemzésre választott szöveg tipológiai – és atípusos – jegyeinek értékelése érdekében.

A tanulmány célja komplex módon hozzáférhetővé tenni a szövegjelentés-reprezentáció háttérében álló befogadói működést, amihez – a szemiotikai textológia apparátusán valamelyest túlmutatva – az elmélet részrendszerein (a tudásbázis- és az interpretációtípológián) alapuló szövegvizsgálatot összekapcsoljuk a logikai műveleteken nyugvó magyarázatokkal.

A komplex megközelítés tárgya Ottlik Géza *Az utolsó mese* című alkotása, amely nem pusztán mint az interpretációkutatás bemutatni kívánt „szemiotikai textológiai – logikai” komplex módszertanának szemléltetőeszköze áll a fókuszban, hanem mint az interpretációkutatás szempontjából is érdekes problematikát felvető szöveg. Miközben a tanulmány címében jelzett kérdésre (*Mitől mese vagy nem mese Ottlik meséje?*) keressük a választ, az elemzés egyes lépéseéhez fűzött magyarázataink nyomán nemcsak az interpretáció természetének szemiotikai textológiai és logikai vetületét ismerjük meg behatóan, hanem Ottlik művének műfaji dilemmájára is reflektálunk, valamint a szöveg jelentését (üzene-tét) is reprezentáljuk.

2. Az elemzés elméleti és terminológiai háttére

A szöveg elemzését előkészítendő az alábbiakban a gondolatmenet elméleti keretének négy részrendszeréről lesz szó. Nyilvánvaló, hogy a szövegalkotó és a

szövegbefogadó interpretáció során „aktiválódó” tudásbázisa, illetve ezek kölcsönhatása összhangban áll az értelmezett szöveg műfajával, az interpretáció természetével, az értelmezés folyamatában végzett logikai műveletekkel.

Elsőként Petőfi S. János szemiotikai textológiai interpretációfelfogásával foglalkozunk, szoros összefüggésben a szövegértelmezők rendelkezésére álló tudásbázisok tipológiájával (2.1. alfejezet). Ezt követően és részben ehhez kapcsolódóan a befogadó (szövegértelmező) klasszikus logikai műveleteiről lesz szó, amelyek jelen dolgozat szemléletében hangsúlyos szerephez jutnak az elemzett szöveg értelmezésének magyarázatában (2.2. alfejezet). Az elméleti és terminológiai áttekintést a mese műfaji jellemzőinek tárgyalása zárja, amit Ottlik művének műfajtipológiai megközelítése tesz szükségessé (2.3. alfejezet).

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy jelen tanulmány keretében – mivel a *műfaj* és a *szövegtípus* közötti különbségtételnek nem jut szerep a tanulmány célkitűzése szempontjából – a két kategóriát egymás megfelelőiként használom, mérlegelve az alkalmazásukkal kapcsolatos nyelvészeti, kognitív pszichológiai, kognitív funkcionális pragmatikai, nyelvelméleti álláspontokat, összesítve és egymással összevetve többek között Andor József, Hámori Ágnes, Kocsány Piroska, Simon Gábor és Tolcsvai Nagy Gábor műfajról, szövegtípusról, illetve szövegpéldányról alkotott véleményét (Andor 2017; Hámori 2006; Kocsány 2002; Simon 2010; Tolcsvai 2001, 2006a, 2006b, 2017: 283). Tudvalevő, hogy a szöveg- és műfajtipológia lehetőségeivel és korlátaival foglalkozó kutatásokat még jócskán lehetne sorolni.

2.1. A tudásbázis és az interpretáció szemiotikai textológiai megközelítése

A szöveg mint komplex jel jelenségének szemiotikai textológiai megközelítése számos olyan megállapításhoz vezet, amelyek hozzásegítenek az interpretáció többszemponútú jellemzéséhez.

A jelértelmezés kiindulópontja a közlő, illetve a befogadó jelentésreprezentáló szándéka, amelyhez támpontként az értelmező adott interpretációs helyzetbeli, adott pillanatban rendelkezésre álló tudása szolgál. Ezt a tudást Petőfi S. János tudásbázisnak nevezi, és a típusait három kategóriába rendezi. Ezek a tudás/hiedelem, a feltevések és az elvárások halmaza. Nem mellékes Petőfi S. megállapítása, amely szerint „ez a sorrend az interszubsztivitás csökkenő foka érzékeltetéseként értelmezhető” (Petőfi S. 2004: 104). Ez a megjegyzés arra hívja fel a figyelmet, hogy egy szöveg jelentésének reprezentációját alapjaiban határozza meg a kommunikáló felek tudásbázisai közötti megfelelés, illetve átjárhatóság.

A tudásbázisokat Petőfi S. János aszerint is típusokba rendezi, hogy milyen természetű tartalmakat foglalnak magukban, azaz a szóban forgó tartalmakat a

befogadó mire használja az interpretáció folyamatában. Az egyes tudásbázistípusokat nagyvonalakban az alábbiak szerint jellemezhetjük:¹

– Az interpretáció centrális bázisába tartozik a tudások és a feltevések összes típusa minden lehetséges médiumra vonatkozóan, médiumspecifikusan rendszerezve. Petőfi S. a centrális bázis szerepét és működését a hosszú távú memóriához hasonlítja.

– A tudásbázisok rendszerében a lokális bázis az aktuálisan mozgósított tudásbáziselemek gyors és rendszerezett előhívásáért felel, elemei az interpretáció centrális bázisából kiválasztott tudáselemek között teremtenek kapcsolatot. Petőfi S. elképzelése szerint a lokális bázis az operatív memóriához hasonlítható.

– A tipológiai bázisnak az interpretáció folyamatában kitüntetett szerepe van: a szövegtípusokra és a kommunikációs helyzetek típusaira vonatkozó tudást és feltételezéseket foglalja magában. Az, hogy az értelmező az interpretációs műveletek során a centrális tudásbázis mely elemeit fogja kiválasztani és használni, attól függ, hogy az éppen értelmezett szöveget mely szövegtípusba sorolja be, valamint miként azonosítja az adott kommunikációs helyzetet.

Hogy az interpretáció vizsgálatának szolgálatába állított szövegelemzés vonatkozásában fontos befogadói háttértudásról minél árnyaltabb képünk legyen, alább hosszabban idézem Petőfi S. arról szóló gondolatmenetét, hogy a tudásbázisok tudás- és hiedelemszektorának tartalma eltérő forrásokból származhat, ebből fakadóan pedig különválnak egy interpretációs folyamatban a „professzionális” és az egyéni értelmező megközelítések. Az itt olvasható példákban Petőfi S. – az előbbi A-val, az utóbbit B-vel jelezve – négy jól elkülöníthető interpretációesetet ír le az inkább professzionális interpretációtól az inkább egyéni felé haladva:

„(Aa) Az interpretátor megpróbálhatja rekonstruálni az alkotóspecifikus ismereteket/hiedelmeket.

(Ab) Az interpretátor megpróbálhatja rekonstruálni azokat az ismereteket/hiedelmeket, amelyek az adott vehikulumra vonatkozóan adekvátnak tarthatók.

(Ba) Az interpretátor operálhat saját ismereteinek/hiedelmeinek rendszerével, nem törődve annak ellenőrzésével, hogy azok az ismeretek/hiedelmek történeti/filológiai szempontból adekvátnak tekinthetők-e az interpretálandó vehikulumra és/vagy annak alkotójára vonatkozóan.

(Bb) Az interpretátor operálhat egy másik (ténylegesen létező vagy csupán elképzelt) interpretátor általa feltételezett ismereteinek/hiedelmeinek rendszerével, ebben az esetben sem törődve annak ellenőrzésével, hogy azok az ismeretek történeti/filológiai szempontból adekvátnak tekinthetők-e az interpretálandó vehikulumra és/vagy annak alkotójára vonatkozóan” (Petőfi S. 2004: 106).

¹Jelen tanulmány törekvését nem vinné előrébb a tudásbázistipológia akkurátus bemutatása, pusztán a rendelkezésre álló tudásbázis szerepével szükséges és érdemes foglalkoznunk a példaszöveg értelmezése kapcsán.

A befogadó értelmező műveleteinek itt bemutatott „skálája” fontos szerephez jut bármely értelmezett szöveg műfaji besorolásakor, amikor is – az értelmezői művelet sor meghatározó kiindulópontjaként – a befogadó konkrét értelmezői státuszba helyezkedik: kirajzolódik az interpretátor befogadói magatartása, ennek részeként konstringenciaítéletének² természete (az intuíció vs. tudatosság foka), a felhasznált tudásbázisok jellege (forrásuk, propozicionális természetük: hit, tudás, feltételezés stb.). Itt az eddigiek nyomatékosításaként hivatkozom Tolcsvai Nagy Gábor véleményére, aki kognitív szövegtipológiai törekvéseinek jegyében azt fogalmazta meg a szöveg három megértési vetületére – a fizikai megvalósulás befogadására, a műveleti feldolgozásra és az összetett konceptuális szerkezet feldolgozására – alapozva, hogy „a szövegről mint összetett nyelvi produktumról és produkcióról csak e három szempont együttes figyelembevételével lehet leírást adni (Tolcsvai Nagy 2017: 283). A Tolcsvai Nagy által említett feldolgozási műveletek jellemzéséhez tesznek hozzá szándékom szerint a tanulmány 2.3. pontjában bemutatásra kerülő logikai műveletek.

Az interpretációnak a szemiotikai textológia keretében leírt jellegzetes formái értékes támpontot jelentenek, amikor egy szöveg jelentésének reprezentációját a befogadói műveletekre tekintettel (vagy úgy is) végezzük. Bizonyos általánosnak tartható befogadói viszonyulások alapján jól megkülönböztethetők egymástól az alábbi interpretációtípus-párok (vö. Petőfi S. 1997: 71–72, Petőfi S. 2004: 94–95):

- Spontán vs. elméleti: A spontán interpretáció intuitív módon jön létre, a kommunikáló felek változatos interakciója jellemzi; az elméleti interpretáció során a befogadó igazodik egy előre meghatározott – akár valamely konkrét elmélet keretéhez tartozó – szemléleti bázishoz.

- Értelmező vs. értékelő: Az értelmező interpretáció során a befogadó egy fizikai formához (vagy egy részlethez) formai szerveződést és vele összhangban lévő szemantikai felépítést rendel; az értékelő interpretáció az értelmező interpretáció során végzett műveleteket egy előre meghatározott értékrendszer alapján minősíti.

- Strukturális vs. procedurális: A strukturális interpretáció során a befogadó az értelmező interpretációnak mint eredménynek a felépítését értelmezi, azaz a fel-

² „a konstringencia fogalma a közlői és a befogadói benyomás jellemzésére szolgál: az a szöveg konstringens, amelyhez a közlő, illetve a befogadó által rendelt tényállás együttest a közlő, illetve a befogadó el tudja fogadni a valóságban lehetséges tényállásként [...], általában véve a szöveg konstringenciája nincs szoros összefüggésben a szöveg (formai értelemben vett) nyelvi szerveződésével; a konstringenciaítélet gyakorlatilag nem a nyelvi síkon tetten érhető eszközök jelentés-összetartó hatásától függ. [...] a szóban forgó „ítélet” a felhasználó leggyakrabban nem tudatos, tervszerű tevékenységének az eredménye, sokkal inkább az első benyomása, amelynek forrása számtalan pillanatnyi hatás és mozgósított ismeretanyag; ugyanakkor feltételezhető, hogy az interpretáció alapsajátosságainak függvényében más-más tudatossági fok jellemezheti a különböző interpretációs törekvéssel értelmezett szövegekhez rendelt konstringenciaítéleteket. [...] a konstringenciának nagyon szoros ugyan a kapcsolata a koherenciával, de nem azonosítható vele; míg a koherencia a szöveg textualitásának pragmatikai sajátossága, addig a konstringencia a szövegértelmet mint a befogadói működés produktumát jellemzi” (Dobi 2021: 79–80).

építések elemei között értelmezett statikus relációkat reprezentálja; a procedurális interpretáció keretében ezeknek a viszonyoknak logikai, oksági és időbeli összefüggései is szerephez jutnak.

– Leíró vs. argumentatív: Leíró mind a strukturális, mind a procedurális interpretáció abban az esetben, ha pusztán az interpretáció eredményét reprezentálja anélkül, hogy explicit érvelést is tartalmazna arra vonatkozóan, hogy miért az éppen adott interpretáció lett létrehozva; argumentatív bármelyik, amennyiben explicit érvelést is tartalmaz.

– Elsőfokú, részlegesen figuratív vs. másodfokú: Elsőfokú interpretáció során a befogadó a fizikai formához betű szerinti jelentést rendel; részlegesen figuratív interpretáció során a fizikai forma elemeinek egy részéhez betű szerinti jelentést, másik részéhez pedig figuratív (metaforikus, metonimikus stb.) jelentést; másodfokú interpretáció során a fizikai formához a befogadó szimbolikus jelentést rendel, abban az esetben is, ha a szöveg betű szerinti vagy figuratív interpretációt is lehetővé tesz.

A jelen pontban ismertetett kategorizálásnak a háttérében olyan szempontok sorakoznak (mind az interpretáció folyamatában aktiválható tudásbázisoknak, mind pedig magának az interpretációnak a jellemzésében), amelyek egyértelművé teszik a jelhasználó mentális folyamatainak meghatározó szerepét az interpretáció irányításában. A jellemzett kategóriák sokszínűsége nyilvánvalóan szoros összefüggésben áll az alkotó és a befogadó mentális működésének, illetve e működések interakciójának a komplexitásával, az értelmezéskor aktivált tudásbázisok sokrétűségével.

2.2. Röviden a mese műfajáról

Azon túl, hogy az interpretáció vizsgálata szempontjából jelen gondolatmenetben lényeges, hogy a befogadó intuitíve mit tart mesének, vagyis számára mi tesz egy szöveget mesévé, a mese műfajába tartozóvá, nyilvánvalóan érdemes a prototipikus mesék jellemzőiből, mesévé tevő motívumaiból kiindulni. Ez jóval összetettebb annál, mint amilyennek első közelítésben tűnik, mert a meseszövegek számos altípus megkülönböztetését teszik lehetővé, amelyek meghatározó jegyeikben jobban vagy kevésbé eltérőek. Alább kissé hosszán idézem a Kulturális Enciklopédia mesemeghatározását, mert ennek egyes részletei hasznosak lesznek Ottlik művének elemzésében, majd V. J. Propp kutatásaira is kitérek, hogy a lehetséges műfaji keveredések magyarázatához támpontokat kapjunk.

2.2.1. A mese műfajának tipológiája

A *mese* műfajmegnevezéssel egy epikai műfajcsoportot jelölünk, amely a „legősibb műfajok egyike” [...] Az ide tartozó alkotások fantasztikus-csodás (vagy

legalábbis valószerűtlen) elemekkel átszőtt, általában időben és térben is fiktív körülmények között játszódó eseményeket ábrázolnak. A reális világot képviselő hősei jobbra elvont típusok (az öreg király, a legkisebb fiú, a juhász stb.), s ezek legtöbbször képzeletbeli hősökkel (óriások, törpék, tündérek, boszorkányok, varázslók, sárkányok) és fantasztikus tulajdonságokkal felruházott jelenségekkel (beszélő állatok, növények, tárgyak stb.) állnak szemben. Az események is valószínűtlenek, de egy sajátos hagyomány logikáján belül maradván a cselekmény menetében az egyik esemény bekövetkezése már valószínűvé teszi a másikat. Jellegzetes vonása az egyszerű világkép, mely átmeneti típusokat nem ismerve éles határt húz a jók és a rosszak közé. A végkifejletben a mese diadalra juttatja a jókat, és megbünteti a gonoszokat” (Kulturális Enciklopédia).

Az enciklopédia a mesék típusait is ismerteti, számolva a csoportosítás többféle lehetséges szempontjával, és érzékletesen emelve ki (sőt, egy-egy mű említésével is szemléltetve) az egyes típusok és altípusok tipológiai jegyeit. Ezeket áttekintve hasznos támpontokat kapunk az elemzett mű meseszerűségének és „meseszerűtlenség”-ének értelmezéséhez.

– A mese **eredete szerint** lehet népmese és műmese, melyek mindegyike létezett már az ókori irodalomban. Noha a népmesékből már a reneszánsz óta táplálkoznak a műmesék, a figyelem igazán csak a 19. században (a Grimm testvérek gyűjteménye nyomán) fordult feléjük.

– A **folklorisztikai megközelítés** – a korok és kultúrák szerinti változatossággal is kalkulálva – megkülönbözteti egymástól a varázsmeséket, a tréfás meséket, a formulameséket, valamint a novellameséket.

A *varázsmese* – amelyet *mágikus mesének*, *csodamesének* vagy a nyugat-európai és a magyar kutatásokban *tündérmesének* is neveznek – fő motívuma az, hogy „cselekményében csodálatos események játszanak uralkodó szerepet”. Egyik altípusában, a *hősmesében* „egy központi hős harcnak ábrázolt küzdelemben győzi le ellenfelét”.

Másik mesetípusként különítik el a *tréfás meséket*, amelyek „legtöbbször ostoba emberekről szóló humoros történetek”. A tréfás mesék altípusa a *hazugságmese*, amely – az elnevezése is elárulja – hazugságok sorozatára épül.

A *formulamesék* műfaji sajátosságai elsősorban a meseszerkezetre vezethetők vissza, amely tartalommeghatározó tényező is. A formulamese altípusai a *láncmese* – amellyel rokonítható a *végtelen mese* –, valamint a *csalimese*. Az első két altípust a részek valamilyen elv alapján történő ismétlődése jellemzi: a láncmesében az események bizonyos feltételek teljesülése mentén követik egymást; a végtelen mesében az események ciklikus ismétlődése nem vezet el a végkifejletig, hanem a történet befejezetlen marad. A csalimese a félrevezetésre épül: a prototipikus (hagyományos) mesekezdetet egy formula végtelen ismétlése követi, nemritkán a mese hirtelen befejezéséhez vezetve.

Jelen dolgozat témája szempontjából érdekes kategória lehet a *novellame-se* műfaja is, anélkül, hogy megelőlegeznénk az elemzett szöveg műfaji besorolását, hiszen Ottlik meséjének értelmezése és műfaji jellemzése ennél sokkal komplexebb megközelítést kíván. A középkor után elterjedt novellamese tartalmát és megjelenítését tekintve a többi mesetípusnál realiztikusabb, életszerűbb. Az enciklopédiát idézve „cselekményének ideje és helyszíne konkrét, csodálatos hősei helyébe a valóságos társadalom típusai lépnek, de világábrázolásában változatlanul a meseszerűség, a fantasztikum uralkodik” (Kulturális Enciklopédia).

Az enciklopédia összegzését a meséket tipologizáló Propp megközelítésével árnyaljuk, aki szemléletesen emeli ki a varázsmesék és a novellamesék azon tulajdonságait, amelyek – ahogy ezt a tanulmány elemző fejezetében látni fogjuk – jó támpontok lesznek az Ottlik-szöveg műfaji jellemzőinek azonosításakor.

Propp a mesék történeti kutatása alapján arra a következtetésre jut, hogy a varázsmese „károkozással vagy valamilyen hiány előidézésével (rablás, elűzés stb.), illetve valamilyen birtokolni vágyott tárgy utáni sóvárgással (a király elküldi a fiát a tűzmadárért) kezdődnek, majd a hős elindul otthonról, s találkozik az ajándékozóval, aki varázseszközt vagy a keresett tárgy megtalálásához hozzásegítő segítőtársat ad neki; ezután a hős megküzd az ellenfelével (általában a sárkánnyal), visszatértében pedig üldözőbe veszik” (2006: 15). Propp azonosítja a varázsmesék állandó és változó elemeit, előbbiekhöz elsősorban a mese szereplőinek cselekedeteit sorolja, amelyeket funkcióknak nevez; utóbbiakhoz a szereplők tulajdonságait, szerepeit. Általánosítja azt az észrevételt, hogy „a mese sok esetben ugyanazt a cselekvést tulajdonítja a legkülönbözőbb szereplőknek” [...]; a mesék szereplői, bármily különbözőek legyenek is, gyakran ugyanazt teszik, egyformán cselekszenek” (2005: 28).

Propp a novellamesékben számos hasonlóságot fedez fel a varázsmesékkal. A novellamesét a varázsmese modernizált változatának tartja, amelyet az hívott életre, hogy a megváltozott társadalmi rendszerben élő, új életformájú ember, aki a mindennapokban már más konfliktusokban találta magát, új műfajokra tartott igényt (2006: 352).

2.2.2. Mit üzen a mese? A mese műfajának funkcionális – történeti – megközelítése

Hogy kontextusba helyezhessük Ottlik Géza „utolsó meséjének” üzenetét, azt, hogy mit üzen a szerző a mesés, egyidejűleg meseszerűtlen motívumokkal, röviden áttekintjük, mi szülte a mese műfaját, mi volt az eredeti szerepe, és melyek a műfaj mára tisztán kirajzolódó változásai. Az eddigiekben többször idézett Propp mellett az alábbiakban támaszkodok Boldizsár Ildikó kutatásaira, aki a

mesével gyógyítás (meseterápia), közvetetten a mesével tanítás témakörében figyelemreméltó gondolatokat fogalmaz meg (Boldizsár 2019).

A mesék az archaikus kultúrákban azt a célt szolgálták, hogy – a mesemondók – nemzedékről nemzedékre átörökítsék a tapasztalati tudást. A meséknek tehát óriási jelentőségük volt. Tudatosan nagy becsben tartották őket, hiszen a tanítás nélkülözhetetlen eszközei voltak: komplex tudásanyagot és erkölcsi tanításokat közvetítettek. A mesék, a mesemondás eredeti célja egy közösség szellemi és morális értékeinek elmélyítése volt, iránymutatás, mintaadás a hallgatók számára a saját életükhöz. A mesék tehát egy közös értékrend kialakítását, közvetítését és fenntartását szolgálták, ezáltal a meséknek közösségformáló szerepük is volt, összekötötték a közösség tagjait (vö. Boldizsár 2019: 13).

Boldizsár a mese szerepének vizsgálatában jelentőséget tulajdonít Propp azon kutatásának, amelyben utóbbi kidolgozza a mese és a beavatási rítusok érintkezésének koncepcióját. Bár Ottlik utolsó meséjében nem részletezi a királyfi hőstetteit – az olvasó ezeket kénytelen a mesehagyományról való ismerete alapján elképzelni –, ezek lehetséges forgatókönyve nem hagy túl nagy mozgásteret az egyéni képzelet számára; vagyis hagyományosan viszonylag véges azoknak az eseményeknek a palettája, amelyek megtörténhetnek egy mesebeli királyfival, mire elnyeri a királykisasszony kezét. Propp szerint „a mítoszok és a mesék kompozíciója egybeesik a beavatási szertartás eseményeinek sorrendjével. Ez alapján azt gondolhatjuk, hogy éppen azt mesélték el, ami a fiatallal a valóságban is megtörtént. Közben azonban nem ő maga volt a történet főszereplője, hanem az ő, a nemzetség és a szokások létrehozója [...]. A beavatandónak elmondták azoknak az eseményeknek az értelmét, melyeket rajta is végrehajtottak. Az elbeszélések hasonlóvá tették őt ahhoz, akiről szóltak. Az elbeszélések, a kultusz részét képezték” (Proppot idézi Boldizsár 88).

Mára a meséknek az a szerepe, amelyet korábban a közösségi mesemondás révén betöltöttek, háttérbe szorult, mivel a mesemondás szokása a modern társadalmak felnőtt közösségeiben mára eltűnt. Ennek következményeként elveszítettük annak lehetőségét, hogy a mesék révén kapcsolatba kerüljünk vágyainkkal, szellemi gyökereinkkel és kulturális értékeinkkel (Boldizsár 2019: 14).

A meséket a köztudat – amíg nem kezdett irántuk tapinthatóan érdeklődni a szövegtudomány – a valóságtól elrugaszkodott, kitalált, illúziókeltő történetekként értelmezte, amelyek főként a gyermekek szórakoztatását szolgálják, nekik szólnak. Később a szövegvizsgálatok rávilágítottak arra, hogy a mesék többsége – előtérben a varázsmesékkal – olyan motívumokat használ, amelyek visszavezethetők különböző szociális „intézményekre” (vö. pl. Propp 2006: 351), azaz a mesék a valódi világ részleteire, a múlt eseményeire, jelenségeire, összefüggéseire támaszkodva jöhetnek létre (vö. Boldizsár 2019: 15). Propp is erre a következtetésre jut: „a mese kompozíciós egysége nem az emberi psziché valamilyen sajátosságában rejtőzik, nem a művészi alkotás sajátosságában, hanem a múlt

történeti valóságában. Azt, amit most elmesélnek, valaha ténylegesen megtették, eljátszották. Azt pedig, amit nem tettek meg, legalább elképzelték” (2006: 352). Boldizsár szerint is tévedés, hogy a mesék pusztán az illúziók világát jelenítik meg. A mese „olyan történet, amelyben mindenért meg kell dolgozni, semmi sem magától szép és jó [...]. A hős épp azért jár be egy utat, hogy széppé, jóvá, működővé tegye maga körül mindazt, ami rút, rossz vagy működésképtelen” (Boldizsár 2019: 14–15). A hős által bejárt út eredménye nemcsak a vágyott boldogság elérése, lehetőleg társra találva („Boldogan éltek, amíg meg nem haltak.”), hanem az is, hogy a tettei révén rendet tegyen a saját világában.

2.3. A befogadó/szövegértelmező logikai műveleteit leíró kategóriák

A szövegtani megközelítések többsége – többnyire pusztán említés szintjén – számol azzal, hogy a logikai műveleteknek szerepük van a szövegjelentés reprezentálásában (rekonstruálásában). Azok a logikai műveletek, amelyeket a jel használója végez a tudásbáziselemek kiválasztása és elrendezése során, Petőfi S. János szemiotikai textológiai szemléletű szöveg megközelítésében rendszerezetten és motiváltan jelennek meg a kommunikációval, illetve a befogadó oldalán feltételezett szövegértelmezői mentális műveletekkel összefüggésben.

Petőfi S. elméletének szóban forgó logikai modulja szemlélteti azt a látásmódot, amellyel az elmélet keretében az elemző a jelhasználó mentális procedúrájához közelít. Ez a nézőpont nem teszi lehetővé az interpretáció mentális művelet-sorának szisztematikus leírását, azt sem, hogy egymásra vonatkoztassuk a kommunikáló partnerek mentális tevékenységének lépéseit. A szemiotikai textológiai jelentésreprezentációnak egyelőre nincs explicit kategóriarendszere ehhez, pusztán – a klasszikus logikára alapozva – megadja azokat az átfogó logikai műveleteket (indukció, dedukció, abdukció), amelyekkel a rendelkezésre álló tudásbáziselemek felhasználásának módja egy-egy konkrét szöveg értelmezési folyamatában jellemezhető.

Az alábbiakban azokat a jellemzőket számba véve tekintjük át a három említett logikai műveletet, amelyek jól azonosíthatók a – különböző kommunikációs helyzetekben, eltérő alkotói szándékkal megjelenő – szövegek értelmezésének folyamatában is. Noha az Ottlik-alkotás műfaji besorolásának kérdésköre kapcsán nem elegendő a szóban forgó logikai műveleteket nagyvonalakban szemlélnünk, abból az egyszerű jellemzésből indulunk ki, amely a három „dukció”-hoz kapcsolódó műveleti irányt veszi alapul. Eszerint az indukciót az egyestől az általános felé haladás jellemzi, vagyis az induktív logika a „bevezetni” elv szerint működik. Ehhez képest a dedukció az általánostól az egyes felé halad, tehát a „levezetni” elv az alapja. Az abdukciót Kisiel – igaz, hogy a természettudományos vizsgálatok jellemzésében – a két másik logikai művelet „között” helyezi

el, mint a felfedezés stabil eszközét: az abduktív logikai művelet a résztől az egész felé és az egésztől a rész felé váltakozva halad (vö. Kisiel 2001).

Sántha Kálmán alábbi összefoglalása egy-egy példát mutatva lényegretörően veti össze a három logikai művelet fő sajátosságait (l. 1. táblázat, 2008: o.n.).

Dedukció	Indukció	Abdukcio
A) Minden tanuló szorgalmas. B) Péter tanuló. C) Péter szorgalmas.	C) Péter szorgalmas. B) Péter tanuló. A) Minden tanuló szorgalmas. (?)	A) Minden tanuló szorgalmas. C) Péter szorgalmas. B) Péter tanuló. (??)
Ez deduktív következtetés, A-ból és B-ből következik C. A következtetés e formáját gyakran megtaláljuk a matematikában és a klasszikus logikában.	Ez induktív következtetés, ahol C és B után, noha valószínű, de nem meggyőzően igaz A. Itt tűnhet fel a szubjektivitás, hiszen ha csak szorgalmas tanulókat ismerünk, akkor ebből az esetből kiindulva általánosítunk.	Ez abduktív következtetés, ahol noha A és C szerint B lehetséges, de semmi esetre sem valószínű. A következtetés bizonytalan, helyességére nincs egyetlen bizonyított eset sem.

1. táblázat: A dedukció, az indukció és az abdukcio értelmezése

Az itt summázott általános jellemzés alapján nemigen kérdőjelezhető meg, hogy a szövegértelmezések legtöbbje tapasztalati alapú, tehát az abdukcio logikai művelete jellemzi, azonban bizonyos műfajok esetében a deduktív, esetleg az induktív működés is érvényes lehet. A dedukció leginkább azt a szövegértelmező folyamatot jellemzi, amely elsősorban arra a műfajra vonatkozó ismeretekre támaszkodik, amelybe egy aktuálisan értelmezendő szövegpéldány beletartozik. Jelen tanulmány problémafelvetése – miszerint mese-e Ottlik Gézának *Az utolsó mese* című írása – azt a feltevést implicálja, hogy a deduktív logikai működésnek van szerepe az elemző megközelítésben. Példaként említhető, hogy dedukció jellemzi például a tudományos szövegek jelentésrepresentációját vagy olyan szövegeket, amelyek műfaji sajátosságai alapjaiban határozzák meg a befogadói attitűdöt (pl. bölcséleti szövegek, ételreceptek, viccek stb.). Az induktív logikai működés legvalószínűbben olyan szövegértelmezések sajátossága, ahol megjelenik a más szövegekkel való összevetés igénye vagy lehetősége, vagyis az interpretáció intertextuális megközelítésben értelmezhető szövegekre irányul.

Véleményem szerint nagyon érdekes kérdés, hogy a tudományos törekvésű szövegjelentés-representációban (tekintsük ilyennek a jelen dolgozat fókuszában álló szövegvizsgálatot) milyen szerepet töltenek be, és hogyan kapcsolódnak össze a fentebb jellemzett logikai műveletek. Mint az értelmező tudásbázisával valószínűleg a legszorosabban összekapcsolódó logikai műveletről, az abdukcioról foglaljuk össze a továbbiakban, ami a kapcsolódó szakirodalomban a szövegvizsgálatok szempontjából releváns ismerettként hozzáférhető. Több forrás –

köztük Petőfi S. János is a szemiotikai textológiai jelentésreprezentáció megalapozásakor – az abdukció kulcsmotívumaként azt emeli ki, hogy tapasztalati alapú, így helyet ad a szubjektív viszonyulásnak is. Altenseuser (2000) megállapítása is ezt erősíti, aki szerint az abdukció révén ismeretlen indítékok, okok az ismert eredményekből vagy következtetésekből levezethetők, vagyis a szóban forgó logikai művelettel következtethetünk az eredményből és a szabályból az egyes esetre. Az egyetlen olyan logikai műveletnek tartja, amely egy logikai érvelésben új ötlet bevezetését teszi lehetővé³ (vö. Altenseuser 2000).

A dolgozat 3. fejezetében olvasható szövegelemzés kapcsán – beleértve a szöveg műfaji besorolásának kérdését, a mesei műfaj tipikus és atipikus jegyeinek megfigyelését – fontos tudatosítanunk, hogy a rendelkezésünkre álló ismeretek és elméletek birtokában törekszünk magyarázni az aktuálisan vizsgált jelenségeket. Tehát a kutatói magatartásunk abduktív. Még abban az esetben is, ha új elméleti kategóriát (vagy kategóriákat) kellhet alkotnunk egy jelenség (vagy jelenségek) magyarázatához, amennyiben a meglévő elméleti ismereteink és kategóriáink birtokában nem tudjuk kellő biztonsággal megmagyarázni őket.

Reichertz (2002) az abduktív logikai működést egyszerűen szellemi tevékenységnek (mentális folyamatnak) tartja, amely során a kutató az adott kutatásra vonatkozóan összegyűjt minden olyan adatot, információt, amelyek szerte összetartoznak, és a következtetéseihez alapul szolgálhatnak. Az említett kutatói működésben szerepet kap szerinte a kutató kreativitása, az intuíció, a szakmai (elméleti és kutatás-módszertani) felkészültség, azaz az abduktív logikai megközelítés szubjektív természetét Reichertz nézete is alátámasztja.

Sántha (2008) Bonfantini és Proni 1985-ben meghatározott *teljes struktúra-korreláció* fogalmára hivatkozva hangsúlyozza, hogy a különböző logikai eljárások – az indukció, az abdukció és a dedukció – kombinálhatók egymással. Szándékom szerint ezt fogjuk látni az Ottlik-szöveg elemzése, valamint a mű műfaji kérdéskörének vizsgálata kapcsán.

³ Petőfi S. a humán kommunikáció bizonyos jellegzetes példáinak elemzésével igazolja az abdukció műveletének központi szerepét a szövegjelentés-reprezentáció kognitív (szubjektív) hátterének megértésében: téves abdukciók mintázataival magyarázza a tudás és a feltételezés mint jelentésképezést meghatározó kognitív funkciók (világalkotó attitűdök) szerepét a szövegek (eltérő szövegtípusok) értelmező folyamatában. A tudós felismerése a téves abdukció jelentőségéről rendkívül fontos. Az esetek minimális tipológiájával rávilágíthatunk arra, hogy a szövegek jelentésreprezentációjában milyen szerepük van az értelmező kognitív folyamat egyes szakaszainak – kiemelten a befogadói értelmező aktust megelőző tapasztalati tudásbázis tudatosításának –, valamint arra, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a jelentéstulajdonítás és az abdukció mint jól definiálható logikai művelet. Petőfi S. négy lehetséges szakaszra hívja fel a figyelmet a téves abdukció folyamatában, ezek a következők: a) a szöveg értelmezésének első lépése, azaz a szöveg fizikai formájának azonosítása; b) a szövegnek mint fizikai tárgynak a tipológiai minősítése; c) a szövegjelentés értelmezéséhez kognitív séma (fogalmi séma, tudáskeret vagy forgatókönyv) kiválasztása; d) a nyelvi alakulatok betű szerinti és nem betű szerinti értelmezéséről való döntés (Petőfi S. 2009: 58–59).

3. Az utolsó mese elemzése

Ottlik Géza művének jelentésreprezentációját, műfaji elemzését és az interpretáció logikai műveleteinek jellemzését az alábbi lépések mentén végezzük el:

- Elsőként körvonalazzuk azokat a tudásbáziselemeket, amelyeket mozgósítunk a szöveggel való találkozásunk első pillanatától a szöveg értelmezésének folyamata során. Ezzel kapcsolatban fontos adalék, hogy a szóban forgó tudáselemek között nyilvánvalóan lesznek olyanok, amelyek „kollektív tudás” természetüknél fogva megegyeznek mindannyiunk reflexiójában, de valószínűleg akadnak majd olyanok is, amelyekre ez nem lesz érvényes, mert az egyéni tudati tartalékunk elemei. A szövegjelentés reprezentációjához használt tudásbázis jellemzésével párhuzamosan az Ottlik-szöveg – jelen tanulmány céljának megvalósítását szolgáló – értelmezése által „előírt” interpretációt jellemezzük a szemiotikai textológia tipológiájára támaszkodva (3.1. alfejezet).
- Ezt követően a 3.1.-ben bemutatott interpretáció során feltételezhető befogadói logikai műveletekről lesz szó (3.2. alfejezet), amelyek a befogadót hozzásegítik az Ottlik művében lévő mesei és nem mesei elemek azonosításához.
- Végül (a 3.3. alfejezetben) az eddigi két lépés eredményeire, valamint a szöveg nyelvi megformáltságára támaszkodva összegezzük mindazt, ami reflexiónk része lehet a mű üzenetére és műfajára vonatkozóan.

Az elemzett írás szövege itt olvasható:

Ottlik Géza: *Az utolsó mese*

Volt egyszer egy elvarázsolt királyfi, aki egy tündérszép királykisasszony kezére pályázott. De csak úgy kaphatta meg, ha előbb legyőzi a hétfejű sárkányt, felépíti a kacsalábon forgó kastélyt, s felébreszti és megneveteti a befalazott, alvó királykisasszonyt. Sok-sok vesződés, kaland, hőstett, utazás és munka árán legyőzte hát a hétfejű sárkányt, felépítette a kacsalábon forgó kastélyt, és felébresztette az alvó királykisasszonyt. No, az mindjárt elmosolyodott, s megtartották a lakodalmat.

Aztán, hogy ez is véget ért, leültek egymással szemben, és mosolyogtak.

De eltelt egy nap, s még egy, még egy. Már az első is igen hosszú volt, mert sok órából állt, az órák meg sok percből, a percek sok másodpercből.

– Hát most mihez fogjunk? – kérdezte a királyfi.

– Most boldogok vagyunk – mondta a felesége.

– Igaz is.

De három nap múlva a királykisasszony szólalt meg.

– Mit is csinálunk most? – azt kérdi.

– Hát boldogok vagyunk – mondta az ura.

– Vagy úgy, persze.

Megint mosolyogtak egymásra egy napig, de akkor egyszerre felállt mind a kettő.

– No csak.

– Van egy ötletem – mondta a királyfi

– Befalazlak és elaltatlak megint.

– Jó!

– Lerombolom a kacsalábon forgó kastélyt, és föltámasztom a hétfejű sárkányt. Hogy újra legyen mit építenem, és legyen kit legyőznöm.

Neki is fogott mindjárt. Csakhogy ez nem volt már olyan egyszerű. Sok vesződség, még több hőstett, sem kaland, jövés-menés árán nem bírta lerombolni a kastélyt – mert az mindig elfordult előle a kacsalábon –, még kevésbé bírta helyére tenni a sárkány levágott hét fejét, s nem lehetett a királykisasszonyt sem befalazni, elaltatni többé. Teltek a napok, amikből hónapok lettek és rövid esztendők, s így küszködtek.

Még ma is élnek, ha meg nem haltak.

3.1. A tudásbázis és az interpretáció tipológiai vizsgálata Ottlik Géza *Az utolsó mese* című írásának jellemzéséhez

Az alábbi gondolatmenet kapcsán fontos tudatosítanunk, hogy noha az értelmezés alapjául szolgáló tudásbázist és az interpretációt külön alfejezetekben jellemezzük, a szövegjelentés reprezentációja során alkalmazott tudás természete és magának az interpretációnak azon tényezői, amelyek alapján a tudományos megközelítés meghatározhatja az interpretáció típusát, összefüggnek egymással.

3.1.1. A tudásbázis működése az Ottlik-mű értelmezésében

Az Ottlik-mű első észlelésekor a szöveg fizikai formája, valamint a szöveg befogadására lehetőséget adó kommunikációs helyzet tényezői aktiválják **tipológiai tudásbázisunkat**. A kommunikációs helyzetet egyirányú kommunikációként azonosítjuk: a közlő és a befogadó időben és térben nem kapcsolódik össze, így mentális működések valódi interakciójára nem kerülhet sor (benyomásaink legfeljebb belső hangunkon ölthetnek nyelvi formát, képzeletbeli „párbeszédünk” segítheti a szövegjelentés reprezentációjának folyamatát). A szöveg nyelvi-fizikai formájának észlelése következtében a prózai szövegekhez igazodó befogadói magatartásunk kerül előtérbe. Az eddigi prózabefogadói tapasztalataink alapján olyan elvárásaink keletkeznek, amelyeket a prózai műfajok képesek kielégíteni.

A szöveg befogadásának következő (komplex) lépése a nyelvi megformáltság részleteinek észlelése. A nyelvi elemek jelentésének a szöveg befogadásának ütemében történő leképezése folyamatosan és intenzíven hat a befogadói tudásbázis – szövegértelmezéshez szükséges – elemeinek kiválasztására. Ez a folyamat dinami-

kus, változékony, nem egysíkú, nem egyirányú: pillanatnyi benyomások hatására újabb és újabb tudáselemek aktiválódnak, és írhatják felül a már aktiváltakat.

Az elemzett szöveg nyelvi elemsorának értelmezésekor már az első lépésben – a szerzőnek és a mű címének a „feldolgozásakor” – komplex mentális munka az *Ottlik Géza*, az *utolsó*, valamint a *mese* nyelvi elemek jelentésének összekapcsolása azoknak a tudásbáziselemeknek a felhasználásával, amelyek az említett kifejezések értelmezésekor aktiválódnak. A szöveg kezdő formulája – *Volt egyszer egy elvarázsolt királyfi* – az írás műfajára vonatkozó benyomásunkat abban az irányban szűkíthetné – esetleg szűkíti is –, hogy a szöveg a próza műfaján belül mese. Ennek a műveletnek a hatására a tipológiai tudásbázis további részletei aktiválódnak: például a mese műfajának sajátosságaira, a mese típusaira, a mesetípusok műfaji sémáira, motívumaira vonatkozó ismereteink, amelyek birtokában az észlelt szövegpéldányok közül azonosítani tudjuk a mese műfajába tartozókat. Tekintettel arra, hogy a tanulmány egyik központi kérdése a vizsgált Ottlik-mű műfaji sajátosságainak vizsgálata (a szöveg mese mivoltát igazolandó vagy cáfolandó), a 2.2. alfejezetet annak szenteltük, hogy szempontok szerint rendszerezve ismertessük a mese műfajának sajátosságait: a szóban forgó ismeretek javarészt a tipológiai bázisba tartoznak.

A szöveg műfajához kapcsolódó első benyomásunk „kölcsonhatásba” kerül **centrális tudásbázisunk** azon részleteivel (tapasztalatainkból, élményeinkből, tanulásból származó ismereteinkkel, feltevéseinkkel), amelyek a cím értelmezése során aktiválódtak. Ennek eredményeként olyan kérdések vetődhetnek fel, mint: Ottlik Géza írói tevékenysége miként kapcsolódik össze a meseírással? Mitől utolsó az *utolsó mese*? Vajon attól, amitől utolsó az utolsó tánc, az utolsó óra, az utolsó csepp (a pohárban), az utolsó esély, az utolsó figyelmeztetés, az utolsó szó (jogán), az utolsó láncszem, az utolsó mohikán? Ha pedig a mű valóban *mese*, akkor milyen mese: varázsmese, tanmese, novellamese stb.?

Mivel a centrális tudásbázis nemcsak hogy végtelen (körülhatárolhatatlan) ismeret-, tudás- és feltevéshalmaz, hanem egyénenként eltérő is, pusztán példa szintjén villanthatom fel azokat a centrális tudásbázis-részleteket, amelyek a tanulmány írásának, a mű értelmezésének és elemzésének a pillanatában nekem mint – a bevezetőben kifejtett szakmai cél elérése érdekében működő – interpretátornak a rendelkezésemre állnak. Nyilvánvalóan ez a halmaz sem lehet teljes és pontos, tekintve, hogy nem véges, nem körülhatárolható és változékony.

Az eddigiek érvényességét fenntartva tehát a rendelkezésre álló centrális tudásbázisba tartozhatnak például az alábbi ismeretek (beleértve a tanult adatokat, a tapasztalati alapú felismeréseket):

– Ottlik Géza életművére vonatkozó ismereteink, beleértve azt is, hogy az elemzésre választott műve 1945-ben az *Új Idők*ben jelent meg a *Két mese* címet viselő „mesepár” második darabjaként, később pedig 1969-ben a *Minden megvan* elbeszélésgyűjteményében, majd 1991-ben a kötet bővített kiadásában.

- Meseélményeink, köztük olyanok is, amelyekhez személyes élethelyzetek, emlékezetes kommunikációs szituációk tartoznak.
- Az összeházasodásra vonatkozó tudásunk, személyes élményeink, valamint a fiatal házaspárként való boldogulásra vonatkozó élmények, ismeretek, feltevések sora.
- A boldogsággal kapcsolatos egyéni tapasztalati tudásunk, feltevéseink, hiedelmeink, szakmai forrásokból szerzett ismereteink.

A tudásbázisunk **lokális bázis**nak tekintett halmaza olyan értelmi, logikai, asszociatív kapcsolatokat foglal magában, amelyek a centrális bázisba tartozó elemek közötti kapcsolatok leírására alkalmasak. Ezek a viszonyok felelnek a tudásbáziselemek „hálózatos” tárolásáért: egy-egy tudásbáziselem több másikkal állhat valamilyen relációban, amely relációk újabb tapasztalatok, élmények hatására változhatnak és változnak is. Ilyen relációk lehetnek például az alábbiak:

- Az általunk ismert (olvasott, mondott, írt stb.) mesék bizonyos részletei és az Ottlik-mű bizonyos részletei közötti kapcsolat (azonosság, hasonlóság, ellentét, ellentmondás stb.).
- Valamilyen személyes élményünk és az Ottlik-mű szövegvilágának valamely részlete közötti kapcsolat.
- A boldogság jelentésével kapcsolatos ismereteink egyike-másikja, valamint a mesében megjelenő boldogságjelentés közötti kapcsolat.
- A mű címével (*Az utolsó mese*) kapcsolatban keletkező – fentebb már sorolt (*utolsó tánc*, *utolsó szó* stb.) – asszociációink és a cím közötti viszonyok.

A lokális bázisban dinamikusan alakuló relációkat az említett példákkal éppen csak sejtetni lehet, minden befogadó lokális tudásbázisa tartalmaz kollektív (általánosnak vélhető), valamint szubjektív (egyéni benyomásokon alapuló) viszonyokat is.

3.1.2. Az Ottlik-mű interpretációjának típusos jegyei

Ha Petőfi S. János szemiotikai textológiai interpretációtípológiáját vesszük alapul ahhoz, hogy jellemezzük a szemléltetőeszközül elemzésre választott Ottlik-alkotás értelmezési folyamatát, akkor ehhez a jelen tanulmány 2.1. pontjában kifejtett kategóriapárok állnak rendelkezésünkre.

Az interpretáció jellemzésében kiindulópontunk az, hogy a gondolatmenetnek ebben a fázisában az én saját – a jelen tanulmány szerzőjeként, a szöveg elemző, értelmező befogadjaként végzett – mentális műveleteim vannak a fókuszban.

- Ottlik Géza *Az utolsó mese* című írásának értelmezése **elméleti** interpretáció, mert szemléleti alapjául a szemiotikai textológia elméleti kerete szolgál, valamint azok a diszciplináris kapcsolódások, amelyek a szemiotikai textológiai szöveg szemléletre hatnak (pl. megismeréstudomány, kognitív pszichológia, kognitív nyelvtudomány stb.).

- A szöveg befogadása és feldolgozása túlmutat az értelmező interpretáción, mivel a befogadó az ennek során végzett műveleteket egy előre meghatározott értékrendszer alapján minősíti, azaz **értékelő** interpretációt végez. A szóban forgó értékrendszer kifejtése a 2. fejezet alpontjaiban olvasható; nevezetesen az interpretáció jellemzése során alkalmazható tudásbázis-kategóriák, valamint a logikai műveletek áttekintése, ezenkívül a mese műfajához köthető tipológiai jegyek és kategóriák felsorakoztatása.
- Az interpretáció **procedurális** természetű, ugyanis olyan magyarázatokat is tartalmaz, amelyek az értelmezésnek mint eredménynek a statikus relációin, illetve ezek reprezentálásán túl a relációk logikai, oksági és időbeli összefüggéseire is vonatkoznak.
- Azt a törekvésünket, hogy a tanulmány címében megfogalmazott kérdésre válaszoljunk, és a válaszunkat érvekkel támasszuk alá, az **argumentatív** interpretáció szolgálja. Azaz nem pusztán az interpretáció eredményét reprezentáljuk, hanem explicit érveket is megfogalmazunk a létrehozott értelmezés mellett.
- Mivel Ottlik műve irodalmi alkotás, amelynek értelmezése szimbólumok és állandó mesei motívumok értelmezését – átvitt jelentésük reprezentációját – is megkívánja, az interpretáció során nem elégedhetünk meg a nyelvi alakulatok betű szerinti jelentésének reprezentálásával, hanem (legalább) **részlegesen figuratív** interpretáció vezethet az implicit, másodlagos jelentések, valamint az erkölcsi mondanivaló reprezentálásához.

Összefoglalva az Ottlik-mű értelmezésének Petőfi S. János által definiált kategóriákkal való jellemzését: a tanulmány fókuszában álló problematika vizsgálatának szolgálatában az elemzésre választott mű elméleti, értékelő, procedurális, argumentatív, részlegesen figuratív interpretációját végezzük.

3.2. Mesei és nem mesei elemek *Az utolsó mesében*: a szöveg műfaji azonosításának és jelentésreprezentációjának logikai háttere

Ahogy fentebb erről szó volt, tipológiai tudásbázisunk olyan információk sorát tartalmazza, amelyek birtokában egy szövegpéldánynak a műfaját azonosítani tudjuk. A tipológiai jegyek ismerete kiegészül a tapasztalataink, élményeink, benyomásaink nyomán a centrális bázisunkban tárolt információkkal, amelyek hálózatos elrendezéséről és előhívásáról a lokális tudásbázisban lévő relációk sora gondoskodik. A következőkben az említett három ismerethalmazra támaszkodva tekintjük át Ottlik „utolsó meséjének” azon jellemvonásait, amelyek támpontul szolgálnak a szöveg műfajának meghatározásában, egyidejűleg a szövegjelentés reprezentációjában. Ezzel párhuzamosan törekszünk feltárni a befogadó logikai műveleteinek jellemzőit, hogy rávilágítsunk egyrészt azokra a jellegzetes értelmezői kognitív lépésekre, amelyeket a befogadó végez Ottlik Géza művének értelmezése során, valamint ezek sorrendjére, a közöttük lévő oksági relációkra,

azt remélve, hogy közelebb jutunk egyfajta szövegértelmezői logika modellálásához. Az utóbbi törekvés nem szeparálható el a műfajjal és a szövegjelentéssel kapcsolatban tett megállapításainktól (ezért sem külön fejezetben tárgyaljuk), magyarázatunk alapkategóriái a három logikai művelet – az indukció, a dedukció és az abdukció –, szem előtt tartva Sántha Kálmán (2008) szemléletét, aki Bonfantini és Proni 1985-ben meghatározott *teljes struktúrakorreláció* fogalmára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az említett logikai eljárások kombinálhatók egymással. Szándékom szerint ezt fogjuk látni az Ottlik-szöveg elemzése, valamint a mű műfaji kérdéskörének vizsgálata kapcsán.

3.2.1. A műfajmegjelölő cím értelmezése

Az elemzett szöveg műfaji problematikáját voltaképpen Ottlik címadása hívja életre: a *mese* kifejezés ugyanis – még abban az esetben is, ha nem szaknyelvi terminológiaként, hanem a társalgási stílus regiszteréhez tartozóként értelmezzük – ’nem valóság’ jelentésű, ami szorosan kapcsolódik a *mese* mint műfajt jelölő kategória definíciójához. A cím tehát megjelöli a szöveg műfaját, ugyanakkor az *utolsó* jelzővel kitágítja az értelmezési lehetőségek körét, valamelyest elbizonytalanítva a befogadót a szöveg műfajának azonosításában (is). Az *utolsó* jelző reprezentációja kapcsán – többek között – az alábbi lehetőségek vetődhetnek fel:

- Az *utolsó mese* Ottlik meséi közül az utolsó;
- a jelző a mese műfaji hagyományának felszámolásaként értelmezhető, tekintve, hogy a mesehősök megérdemelt jutalma, a boldogság nem vezeti el őket az elégedettségig, az örök boldog életig;
- az Ottlik-mű egyik záró gondolata – „Lerombolom a kacsalábon forgó kastélyt, és föltámasztom a hétfejű sárkányt.” – azt sugallja, hogy a mesehős az eredeti állapotot kívánja, azt, amikor az előtte álló kihívások vezették az útján, és határozták meg a jövőjét; ezzel gyakorlatilag semmissé teszi a varázslatos eseményeket, a mese fölöslegességét fejezi ki.

- Ottlik művének műfaji besorolásakor a domináns befogadói logika a klasszikus deduktív következtetés. Ennek általános képlete: A-ból és B-ből következik C. A befogadó a mese műfajára vonatkozó szövegtipológiai tudásából (A) és a konkrét szöveg példány jellemzőiből (B) indul ki, ezt a logikai műveletet a cím explicit nyelvi formája is implikálja, amelyben műfajmegjelölés olvasható. A leíró szövegnyelvészeti megközelítés címtipológiájának kategóriáira támaszkodva Ottlik műfajmegjelölő címet alkalmaz (az más kérdés, hogy műve nem tekinthető a jelzett műfaj prototipikus példányának). A befogadó következtetése (C) tehát nem egyértelműen az, hogy a szöveg műfaja klasszikus mese, hanem az, hogy sajátos típusú mese, esetleg valamilyen más műfaj mesei elemekkel.

A dedukciós logikai következtetés képletével kifejezve a műveletet:

A: A befogadónak a mese műfajára vonatkozó szövegtipológiai tudása.

B: A konkrét szövegpéldány mesei jellemvonásai.

C: A szöveg (nem klasszikus) mese.

(a) Ha A és B, akkor C.

(b) A és B.

(c) Következtetés: C.

- A címben szereplő *utolsó* jelző jelentésének reprezentációja már abduktív logikát kíván. A befogadó gondolatban felsorakoztatja az *utolsó* lexikai jelentéséhez köthető ismereteit és jelen előfordulásához kapcsolható asszociációit (beleértve Ottlik Géza alkotói attitűdjére vonatkozó sejtéseit), amelyek lehetséges szűkítő jegyei lehetnek a *mese* műfajjelölő kifejezés jelentésének. A szóban forgó kifejezés számos kollokációban előfordul, erre több példát olvashattunk a centrális tudásbázis bemutatásakor (*utolsó tánc*, *utolsó csepp a pohárban*, *utolsó esély*, *utolsó szó jogán* stb.), amelyek hatnak a szó címbeli előfordulásához köthető jelentés reprezentációjára.

Összességében tehát: B (a mese műfajáról és Ottlik Géza életművéről rendelkezésre álló tudásunk, valamint az *utolsó* jelzőre vonatkozó lexikális tudásunk és egyéni nyelvhasználói tapasztalataink, benyomásaink) szerint A többféle működőképes következtetés lehet (az elemzett szöveg Ottlik meséi közül az *utolsó*; avagy általában véve a mesei műfaj *utolsó* darabja). A következtetések a mese kategóriájának azon értelmezése esetén is elképzelhetők, ha az Ottlik-mű kapcsán sajátos típusú mesével van dolgunk.

Az abduktív logikai következtetés képletével kifejezve a műveletet:

A: Az elemzett szöveg Ottlik meséi közül az *utolsó*; avagy általában véve a mesei műfaj *utolsó* darabja.

B: A mese műfajáról és Ottlik Géza életművéről – benne az általa írt két meséről – rendelkezésre álló tudásunk, valamint az *utolsó* jelzőre vonatkozó lexikális tudásunk és egyéni nyelvhasználói tapasztalataink, benyomásaink.⁴

(a) Ha A, akkor B.

(b) B.

(c) Következtetés: A.

3.2.2. Varázsmesei motívumok Ottlik művében

Ottlik Géza művének bevezető részlete a varázsmesék alapmotívumaiból építkezik. A szereplők jellegzetes mesealakok, megfelelnek tehát a szövegvilággal⁵

⁴ Mivel a B-re vonatkozó ismeretek halmaza igen terjedelmes, nehézkes megmutatni, hogy A és B között az értelmező számára egyértelmű összefüggés van, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez hozzátartozik az abduktív következtetés lényegéhez.

szembeni befogadói elvárásoknak, amelyek a cím alapján keletkeznek bennünk: *elvarázsolt királyfi, tündérszép királykisasszony, hétfejű sárkány*. A szerző által említett események is mesei motívumok: *legyőzte a sárkányt, felépítette a kastélyt, felébresztette az alvó királykisasszonyt*.

Szintén a mese műfajára jellemző a nem valóságos tér: Ottlik művében a *ka-csalábon forgó kastély*; a mesés számok a *hétfejű sárkány, a három nap múlva* kifejezésekben. Jellegzetes a mese kezdete és zárása is: *Volt egyszer egy elvarázsolt királyfi, Még ma is élnek, ha meg nem haltak*.

- A befogadó deduktív logikai következtetése lehet az, hogy Ottlik Géza műve mese. A mese műfajára vonatkozó tipológiai tudása (A), valamint az idézett mesei motívumok tapasztalása Ottlik művében (B) ahhoz a következtetéshez juttatják a befogadót, hogy a mesés elemeket tartalmazó szöveg mese. A deduktív logikai következtetés képlete itt megegyezik a 3.2.1. alfejezetben ismertetett levelezetessel.
- A deduktív következtetést abduktív logikai lépések is alátámasztják: a befogadó szubjektív tapasztalatai minden bizonnyal arról tanúskodnak, hogy a fentebb kiemelt szereplők és események jellegzetesen mesékben fordulnak elő; még ha Ottlik művében kicsit furcsa is a mesei sémák közlésének szerkezete.

Az abduktív logikai következtetés képletével kifejezve a műveletet:

A: Ottlik műve (ha szokatlan is benne a mesei sémák szerveződése) a mese műfajába sorolható.

B: A mű fentebb kiemelt szereplői és az események jellegzetesen mesékben fordulnak elő.

(a) Ha A, akkor B.

(b) B.

(c) Következtetés: A.

⁵ Petőfi S. János Csúri Károly „Lehetséges világai” nyomán (vö. Csúri 1987) a szemiotikai textológiai jelentésleképezés magyarázatába is beépíti a lehetséges világok elméletét, a *szövegvilág* ennek a ke-retnek a kategóriája az alábbiak sorában (vö. Petőfi S. 1994):

– A *való világ* – szemiotikai textológiai értelemben – meghatározott konvenciók alapján valósnak vélt világ.

– A *szövegvilág* az a tényállás-komplexum, amelyet a szöveg fizikai formája feltételezhetően kifejez.

– A *lehetséges világ* a *való világhoz* való viszonyában értelmezhető: leegyszerűsítve a fentiekben megfogalmazott *való világtól* különböző valóságként kezelhetjük. A közlő megnyilatkozásainak a propozicionális attitűd által szervezett összessége, amelyben a *szövegvilág* tényállásai az értelmező számára igaznak, lehetségesnek minősülnek.

– A *részvilág* a világ valamely összetevője, amelyet valamilyen szempontból el tudunk különíteni a világ többi összetevőjétől (pl. hely, idő, szereplők stb. lehetnek megkülönböztető jegyek).

3.2.3. Nem mesei jellemvonások Ottlik művében

A varázsmesékre emlékeztető bevezető rész sémáinak közvetlen szövegkörnyezete eltér a prototipikus meseforgatókönyvtől: *Sok-sok vesződség, kaland, hőstett, utazás és munka árán legyőzte hát...* Azt szoktuk meg, hogy a mese egyik lényegi vonása az, hogy a főszereplő jellemfejlődését (küzdelseit, boldogulását) fokozatos elmélyüléssel kísérhetjük figyelemmel a próbatételek teljesítése során; Ottlik azonban nem ezt a folyamatot állítja előtérbe. Az utolsó mese története gyakorlatilag ott kezdődik, ahol egy tradicionális varázsmese befejeződik; a szövegvilágnak a folytatásban megformált részlete kevés kapcsolatot mutat a klasszikus mesei motívumokkal.

Az események gyors bemutatása révén kiüresednek a műfaji sémák. A főhős cselekedeteinek tömörítő szándékú felsorolása azt jelzi, hogy a soron következő eseményeknek van igazán jelentőségük. A hagyományos mesei történetelbeszélésnek, a mesehagyomány logikájának ellentmond a főhős sikertelen küszködése. A hagyományos varázsmese végkifejletében a jók elnyerik jutalmukat, a rosszak megbűnhődnek. Ehhez képest Ottlik mesehősei nem képesek elviselni a próbatételek nélküli létet: *felállt mind a kettő*.

A befogadó valós élettapasztalataiban, élményalapú tudásában találhatja meg azokat a fogódzókat, amelyek hozzásegítik ahhoz, hogy megragadja a szövegben kódolt üzenetet. A befogadó a szövegvilág reprezentációja során a mesehősöket deheroizálja, a szereplőkhöz és a cselekményekhez szimbolikus értelmezést rendel: a királyfi és a felébresztett és megnevetetett királylány a mindennapok fiatal férfia és nője, akiknek első és legfontosabb közös célja, hogy összeházasodjanak, a mindennapok ezt követő szürkeségének kezelésére azonban még nincsenek eszközeik. Az egymásratalálástól és az egybekeléstől várt boldogság nem jön el. A mesehősök „megoldása” nem az – a modernkori valósághoz jobban köthető – lépés, hogy új partnert keresnek, mert azt gondolják, hogy a nem megfelelő párválasztás áll a kialakult céltalanság hátterében, hanem változatlan felállásban újra akarják teremteni a célt jelentő kihívást. Ha ez sikerülne, ezzel újra a mesevilágban találnák magukat, magának a küzdelemnek, a cselekvésnek a boldogságában, legalábbis a boldogság elérésének újabb reményében (ha esetleg azt képzelnék, hogy a megküzdés után ezúttal eljön a boldogság érzése).

- *Az utolsó mese* nem jellegzetesen varázsmesei részletének jelentésreprezentációja során az abduktív logika kiemelt szerephez jut, ugyanakkor az interpretáció támaszkodik az intertextuális ismeretekre is, ami pedig a befogadó részéről induktív logikai műveletet feltételez.

Altenseuser (2000, hivatkozik rá Sántha 2008) szerint az abdukció révén ismeretlen indítékok, okok az ismert eredményekből vagy következtetésekből levezethetők, vagyis a szóban forgó logikai művelettel következtethetünk az

eredményből és a szabályból az egyes esetre. Altenseuser az abdukciót az egyetlen olyan logikai műveletnek tartja, amely egy logikai érvelésben új ötlet bevezetését teszi lehetővé. Az így jellemzett logikai művelet az alapja annak a befogadói működésnek, amelynek során a deheroizált mesehősök cselekedeteinek szimbolikus jelentést tulajdonítunk, és a jelentésreprezentáció során érveléseket rendelünk a varázsmeséktől szokatlan fordulatok lehetséges értelmezéseihez.

Az abduktív logikai következtetés képletével kifejezve a műveletet:

A: A történet hőseit szimbólumokként értelmezzük: a boldogságot célként értelmező, ennek elérésekor pedig csalódó fiatalság szimbólumaiként.

B: A történet hősei úgy viselkednek, olyan megnyilatkozásokat tesznek, amelyek arról tanúskodnak, hogy nem találják meg elégedettségüket az elért célban (a házasságban).

(a) Ha A, akkor B.

(b) B.

(c) Következtetés: A.

- A szubjektív élményeken, benyomásokon, ötleteken alapuló abduktív logikai műveleteket termékenyen egészítik ki – induktív műveletekként – a befogadó intertextuális vonatkozásokon alapuló jelentésreprezentációi. Az induktív logikai működés szemléltetésére – az intertextualitás számos lehetősége közül pusztán néhányat megmutatva – idézem az alábbi szövegeket:

Márai Sándor – a Füves könyvében összegyűjtött – szövegeiben szívesen elmélkedik az emberi élet minőségét befolyásoló élményekről, amelyek némelyike – így a boldogság lényegét kereső alábbi – nagyon hasonló miliőt fest az Ottlik-mese szövegvilágához.

Márai Sándor: *A boldogságról*

Boldogság természetesen nincsen abban a lepárolható, csomagolható, címkézhető értelemben, mint ahogy a legtöbb ember elképzei. Mintha csak be kellene menni egy gyógyszertárba, ahol adnak, három hatvánért, egy gyógyszert, s aztán nem fáj többé semmi. Mintha élne valahol egy nő számára egy férfi, vagy egy férfi számára egy nő, s ha egyszer találkoznak, nincs többé félreértés, sem önzés, sem harag, csak örök derű, állandó elégedtség, jókedv és egészség. Mintha a boldogság más is lenne, mint vágy az elérhetetlen után!

Legtöbb ember egy életet tölt el azzal, hogy módszeresen, izzadva, szorgalmasan és ernyedetlenül készül a boldogságra. Terveket dolgoznak ki, hogy boldogok legyenek, utaznak és munkálkodnak e célból,

gyűjtik a boldogság kellékeit – a hangya szorgalmával és a tigris ragadozó mohóságával. S mikor eltelt az élet, megtudják, hogy nem elég megszerezni a boldogság összes kellékeit. Boldognak is kell lenni, közben. S erről megfeledeztek.

Bret Easton Ellis, amerikai író 1985-ben megjelent *Nullánál is kevesebb* című regénye kultikus művé vált az akkori amerikai új nemzedék, az „X-generáció” körében. A regény témája a gazdag amerikai fiatalok lelki kiüresedettsége. A fiatalok érzelmi sivárságának bemutatása mellett az író – aki a mű megírásakor önmaga is nagyon fiatal – érzékletesen hangsúlyozza a szereplők vágyát egy értelmes életre. A *Nullánál is kevesebb* egy egész irányzat indulását ihlette: hasonló hangulatú és témájú regények sora íródott a 80-as, 90-es évek gazdag, drogozó, céltalan fiatalságáról. Ez az életérzés nagyon hasonló Ottlik mesehőseinek kihívásaihoz. Részlet a regényből:

- Hova megyünk?
- Nem tudom – mondta. – Csak úgy megyünk.
- De ez az út nem vezet sehová – mondtam neki.
- Az nem számít.
- Miért, mi számít? – kérdeztem kis szünet után.
- Csak hogy rajta vagyunk.

Milan Kundera 1958 és 1963 között írt novelláiban az egyén emberi problémái kapnak hangot, hét elbeszélésből álló kötete 1970-ben jelent meg *Neveléséges szerelmek* címen. Ezek egyikéből, az *Eduárd és az Isten* címűből való az alábbi részlet, amelyben a „kötelező” boldogság érzése éppen úgy nem magától értetődő, mint Ottlik hőseinek világában.

- Vasárnap délután volt, és a szerelmesek visszautaztak a városba. Egyedül voltak a fülkében...*
- A vonat idillien zakatolt a síneken, és Eduárd megkérdezte:*
- Boldog vagy, Alice?
 - Igen – felelte Alice.
 - Én kétségbe vagyok esve – mondta Eduárd.

3.3. Összefoglaló gondolatok *Az utolsó mese* üzenetéről és műfajáról

Ottlik Géza *Az utolsó mese* című írásának műfaji besorolását, valamint a mű jelentésének reprezentációja alapján üzenetének megfogalmazását tűztük ki célul, bemutatva a szemiotikai textológiai és a logikai megközelítés összekapcsolásának létjogosultságát a szöveg- és interpretációelemzésben.

Mitől mese vagy nem mese Ottlik meséje?

A befogadó tipológiai, centrális és lokális tudásbázisának az (elméleti, értékelő, procedurális, argumentatív, részlegesen figuratív) műértelmezés során aktivált elemei, valamint az egymásba fonódó logikai műveletei révén az Ottlik-féle szövegvilágból számomra az alábbiak szerint megfogalmazható **üzenet** bontakozik ki:

A cél elérése abban az esetben jelenthet elégedettséget (boldogságot), ha a célt jól választottuk meg. Máskülönben a cél elérése után a célnélküliség ürességet, elégedetlenséget szül. Ez rendkívüli módon érvényes életünk olyan döntéseire – ilyen a házasság, a családalapítás is –, amelyhez az egyéni vágyainkon túl társadalmi megítélés is kapcsolódik.

Ez az üzenet ellentmondásban áll a varázsmesei sémával: „Boldogan éltek, amíg meg nem haltak.” A varázsmese témája éppen a boldogság elérésének feltételeként értelmezett küzdelem, jellemfejlődés, ami Ottlik bizonyos motívumait tekintve mesés, ugyanakkor realiztikus témájú alkotásában nem bontakozik ki. A szimbólumokként értelmezhető szereplők történetének lényege a jellemrajz, amely jól beilleszthető a modernkori társadalmi kihívások kontextusába.

Propp mesetipológiájára alapozva Ottlik meséje a novellamesék jellegzetességeit viseli magán: modernkori varázsmese, amelynek meseszerű szereplői és cselekménye közepette üzenete realiztikus, témáját a modernkori társadalomban élő egyén belső konfliktusai hívták életre. A mesei motívumok és a hétköznapi lelki nehézségek közötti konfliktus az új műfajnak érdekes rendezőelvévé válik. Propp a novellamese műfajának kialakulását műfaji megújulás eredményének tekinti, amit három fejlődési formával jellemez. Ezek a ráértégződés, a helyettesítés és az átértelmezés. Az alábbiakban összegezve láthatjuk a varázsmese és a novellamese közötti hasonlóságokat és különbségeket a proppi tipológia alapján (1. 2. táblázat).

	varázsmese	novellamese
megegyező és hasonló sajátosságok	– mesei műfaj – hasonló kompozíció, szerkezet: konfliktus, próbatétel, megoldás – erkölcsi mondanivaló, tanulság	
motívumok	csodás elemek	realisztikus elemek
főszereplők	idealizált hősök (pl. királyfi, legkisebb fiú, varázserejű segítő)	hétköznapi emberek
konfliktusmegoldás	természetfeletti segítség, varázslatok	a főszereplő a saját erejére, bölcsességére támaszkodik
világkép	– idealizált, lehetséges világ – a jó győz, a rossz elnyeri méltó büntetését	– való világ – a jó és a rossz viszonya rétegzettebben jelenik meg
a műfaj eredete	ősi, népi, a folklór része	irodalmi műfaj

2. táblázat: A varázsmese és a novellamese proppi összevetése

4. Kitekintés

A bemutatott gondolatmenet zárásaként röviden egyrészt a) az elemzés elméleti keretére és elemző apparátusára reflektálok, másrészt b) egy véleményem szerint ígéretes kutatási kérdésre teszek javaslatot, amely tovább árnyalhatná az eddigiekben kifejtett műfaji és interpretációs problematika megoldását.

a) A szemiotikai textológia keretében értelmezett jelmodellnek és a (szöveg)-jelentésről való komplex gondolkodásnak értékes eredménye a tudásbázisok és az interpretáció tipológiája, amelynek megalkotásához kiindulópontként egyrészt a szövegek műfaji és jelentésbeli sokszínűsége, másrészt a befogadói, egyben értelmezői szándék változatossága szolgálhat. A szövegértelmezés viszonylagosságának és differenciálhatóságának forrása az emberi kogníció dinamikája. A Petőfi S. János által rendszerezett és jellemzett tudásbázisok és interpretációtípusok elmélete párhuzamban áll a világok modelljével, amely a szemiotikai textológiai szövegmegközelítés egyik filozófiai forrásának tartható (vö. Csúri 1987).

A szemiotikai textológia szövegfelfogása (az elmélet egyik kiindulópontját jelentő komplex jelmodellel), valamint a jelen tanulmányban is alkalmazott elemző apparátus lehetővé teszi azt, hogy a szemiotikai textológiát önálló elméleti és alkalmazott szövegtudományként kezeljük. Ehhez adalék, hogy Petőfi S. szemléletét meghatározó poliglottia olyan adatokat tesz elérhetővé a kutatók számára, amelyek alapján általános érvényű szabályok fogalmazhatók meg. Ebből kiindulva pedig megfontolandó az is, hogy a szemiotikai textológia esetében nem ildomosabb-e szövegelméletről beszélnünk (vö. Dobi 2021: 245–246).

b) Jelen tanulmány keretében Ottlik alkotásának elemzésekor a nyelvileg kifejezett szövegvilág értelmezéséből indultunk mind az interpretáció, mind a tudásbázisok, mind a logikai műveletek jellemzésekor. Izgalmas problematikát nyit meg az a felvetés, hogy a nyelvileg ki nem fejtett, de a szövegbe odagondolt vagy odagondolható jelentéseket is bevonjuk a mű interpretációjának explicit leírásába. Ez a törekvés szoros kapcsolatban áll a mű organizációjának feltárásával, amihez Petőfi S. János szemiotikai textológiai organizációtípus-rendszere kínálhat kategóriákat. Az ugyanis, hogy a szövegben megvalósuló organizáció tipológiáját (típuspárokba rendezve) azokra a nyelvileg kifejtett vagy ki nem fejtett jelentés-összetevőkre építjük, amelyek együttesen alkotják a szöveg értelmét, hozzájárul a szöveg részegységeinek és egészének a jelentésrepresentációjához.

Mivel Petőfi S. János a szövegre többek között mint elemek komplex szerveződésére tekint, jellemzéséhez idomítja a három szerkezeti szint értelmezését: a mikroszint a szavak morfológiáját; a mezoszint a szövegmondatok belső viszonyrendszerét; a makroszint pedig a szövegmondatnál komplexebb egységek belső szerveződését jelenti a szöveg egészéig (vö. Dobi 2021: 249–250).

A jelentésrepresentáció másik attitűdjét a szöveg értelmének az intenzió és az extenzió viszonya felől megközelíthető szerveződése jelenti: az értelmi, a refe-

renciális, a kommunikatív, valamint az asszociációs jelentés kategóriája lehetővé teszi a befogadó tudati tartalékának a megnyilvánulását is a jelentés reprezentációjában. Petőfi S. János organizáció-elfogása tehát teret ad a lehető legtágabban értelmezett befogadói attitűd vizsgálatának.

Irodalomjegyzék

- Andor J. 2017. Gondolatok a szövegtípus és a szövegműfaj fogalmáról és egymáshoz való viszonyáról. (Hozzászólás) *Magyar Nyelv* 113/3, 302–311.
- Altenseuser, T. 2000. Die Abduktion eine logisch unerlaubte Art des Schliessens. <https://arbeitsblaetter.stangl-taller.at/DENKENTWICKLUNG/Abduktion-Definition.shtml> (Letöltve: 2025. 11. 02.)
- Boldizsár I. 2019. *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Csúri K. 1987. *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dobi E. 2021. *A szemiotikai textológia hozadéka a szövegek jelentésreprezentációjában. Nyelvtudományi értekezések* 170. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hámori Á. 2006. A társalgási műfajokról. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 157–181.
- Kisiel, J. T. (2001. A természettudományos felfedezés hermeneutikája. In: Schwendtner T.–Ropolyi L.–Kiss O. (szerk.): *Hermeneutika és a természettudományok*. Budapest: Áron Kiadó, 91–121.
- Kocsány P. 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvészete? *Filológiai Közöny* 35, 26–43.
- Kocsány P. 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus. Nyelvtudományi Értekezések* 151. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kocsány P. 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 17–26.
- Petőfi S. J. 1994. Lehetséges világok – szövegvilágok. In: Petőfi S. J.–Bácsi J.–Békési I.–Benkes Zs.–Vass L. (szerk.): *Szövegtan és prózaelemzés. A rövid-próza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Budapest: Trezor Kiadó. 41–61.
- Petőfi S. J. 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Officina Textologica* 1. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Petőfi S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegszemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. J. 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. Officina Textologica* 15. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

- Propp, V. J. 2005. *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Propp, V. J. 2006. *A varázsmese történeti gyökerei*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Reichert, J. 2002. Abduktion, Deduktion und Induktion in der qualitativen Forschung. In: Flick, U.–von Kardoff, E.–Steinke, I. (Hrsg.): *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Reinbeck–Hamburg: Rowohlt, 276–286.
- Sántha K. 2008. Abduktív következtetés a kvalitatív pedagógiai kutatásban. In: *Új Pedagógiai Szemle* 2008/augusztus–szeptember.
<https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/santha-kalman-abduktiv> (Letöltve: 2025. 11. 06.)
- Simon G. 2017. Áttekintés a műfajkutatás tendenciáiról és lehetőségeiről. Útban egy kognitív szemléletű műfajelmélet felé. *Magyar Nyelv* 113/3, 146–166.
- Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2006a. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 63. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 44–63.
- Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 2006b. *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2017. Prototípuselv és kategóriaszerkezet a szövegtipológiában. In: *Magyar Nyelv* 113/3, 276–289.
- Kulturális kisenciklopédia* 1986. Budapest: Kossuth Kiadó.

What Makes Ottlik's Story a Tale or Not? Knowledge and Logic in Text Interpretation

The aim of this study is to provide a complex presentation of the cognitive functioning of the recipient, which lies behind the representation of text meaning. To this end, going somewhat beyond the apparatus of semiotic textology, we combine text analysis based on subsystems of theory (knowledge base and interpretation typology) with explanations based on logical operations.

The subject of this complex approach is Géza Ottlik's work *Az utolsó mese* (The Last Tale), which is not only the focus of the study as an illustrative tool for the “semiotic textological – logical” complex methodology that interpretation research aims to present, but also as a text that raises issues of interest from the perspective of interpretation research. While trying to find an answer to the question posed in the title of the study (What makes Ottlik's tale a tale or not?), we not only gain an in-depth understanding of the semiotic textological and logical aspects of interpretation, but also reflect on the genre-uncertainty of Ottlik's work and represent the meaning (message) of the text.